

1. KYRKOGRÅRDEN

Kyrkogårdens äldsta del anlades 1835, då ett fyrkantigt område i söder mellan nuvarande gravkapellet och norra granhäcken invigdes. Därefter tillkom i tur och ordning södra, östra, västra och i slutet på 1950-talet norra delen ut mot landsvägen.

Den som först begravdes på kyrkogården lär vara soldaten Markus Markusson Warg från Pärleström, som i samband med 1809 års krig hamnade i rysk fångenskap, varifrån han rymde och sedan slutligen kom hem drygt fem år efter krigsslutet.

Från början omgavs kyrkogården av ett trästaket. Utöver granhäcken domineras den äldsta delen av björkar, men på begravningsplatsen förekommer även spridda rönnor, enstaka tallar, granar, tujaträd samt rygghäckar. Någon enstaka grusgrav finns kvar liksom några igensådda med bevarad stenram.

Begravningsplatsen har ett rutnätigt grusgångssystem och sedan processionsvägen till gravkapellet anlades 1959 en björkalléförsedd mittaxel mellan kyrkan och gravkapellet. Den massiva stenvallen mot parkeringen byggdes på 1960-talet av gamla husgrunder. En urnlund tillkom i början på 1970-talet, och 2014 var den nya askgravlunden färdig; byggd på järnvägsräls och av snedställda slipers. Materialet är skänkt av ett företag med järnvägsanknytning. Ändrätet kan användas till att sätta namnbrickor på.

Tipsfråga: Hur många sommarplantor planterar kyrkogårdsförvaltningen varje sommar?

- a) Cirka 400
- b) Cirka 4 000
- c) Cirka 40 000

2. JÖRN

”Sedan Anders Larsson ifrån Gärdsmark om ett krononybygges upptagande wid och ikring träsket Jörn kallat i norr från Hornsträsk behörigt avstånd giordt, och Konungens Befallningshafwande then samma till behörig syn och undersökning förwist, så inlemnades nu thet thäröver författade Syne Instrument : År 1778 d:19 junii hafwa underscrefne till ödmiukaste efterlefnad at högvälborne Herr Lands Höfdingens och Riddarens Herm: Jul: Roos höggunstige befallning af d. 12 oktober förledit År synt the nybruks tillfälligheter Anders Larsson i Hornsträsk sökt och befunnit som följer: [beskrivning av ägora]”. (Utdrag ut syneinstrumentet, 1778)

Den 19 juni 1778 stod fyra män uppe på söderslutningen av Norra Jörnsberget och tittade ut över Jörnträsket. De hade under dagen gått runt sjön för att bedöma möjligheterna att ta upp ett krononybygge. Det var tre nämndemän från Skellefteå socken och den blivande nybyggare Anders Larsson. Anders Larsson var från Gärdsmark men bodde i Hornsträsk med sin hustru Maria Larsson. Anders och Maria blev alltså de första nybyggarna, men redan 1833 flyttade de sista av deras barn härifrån. Platsen Jörn fick sitt namn av sjön, men namnets ursprung är inte helt klarlagt. Namnet går sannolikt tillbaka på västfinska ”jyrä” som har betydelserna ”djup dal, däld, bäck med branta stränder, bråddjup kanal, brunn”. Namnet syftar sannolikt på det branta Nörd-Jörnsberget som ligger intill kyrkan. Namnets samiska former ligger till grund för den svenska formen Jörn. Ö-ljudet i Jörn är bara är möjligt att förklara via de samiska namnformerna. Ortens umesamiska namnform är Jyörajavrrie.

Av allt att döma var samerna de första bosättarna i Österjörn. Många visten fanns både norr och söder om Jörnträsket. Och även idag är Österjörn viktigt vinterbetesland för rennäringen. Sedan stationssamhället anlades 1893 kallas det egentliga Jörn istället för Österjörn.

Tipsfråga: Vilken sameby är det som har rätten till vinterbete här?

- a) Malå
- b) Mausjaur
- c) Maskaure

3. SOCKENSTUGAN

”Om barnmorske-ved och skollärrarhö och kyrktaksnäver; om socknens bidrag till reparation av häktet i Skjellet. Om dagsverken till stora häradsvägen. Om rätt för utsocknes att saluföra sitt kram på Platsen vid de större kyrkhelgerna. Om handlanden Valbergs önskemål att få sälja rus och maltdrycker samt krut. Om Rotehjon och Faderlösa Barns försorg. Och socknemännen suckade; i det längsta försökte de muntra upp förhandlingarna med små historier. När barnmorskeveden kom på tal mindes man den barnrika karlen som var lat i hela kroppen ’utom mitt på’.” (Din tjänare hör, 1977 Sara Lidman)

Före bygget av kyrkan fanns ett timrat kapell ungefär där gamla skolan idag ligger (75 meter väster om prästgården). Kapellet som byggdes 1838 blev sedan sockenstuga på denna plats nedanför vägen. Det var här Erik Lidman (jernbaneeposets ”D. Mårtensson”) talade sig varm för Jernbanan och dragningen av den inre linjen. 1883 blev han kommunalnämndens ordförande i Jörn.

Tipsfråga: Hur såg Jörns kommunvapen ut?

- a) Fem stockar av guld
- b) Tre röda nätnålar
- c) Två korslagda braxar av silver

4. KYRKSTUGORNA OCH PLASS'N

Sedan 1834 hade Jörn varit kapellag, och sedan 1857 även formellt kyrkplats. ”Nea Plass'n” kom man inte bara för "gussole" (Guds ord) utan också för affär, doktor, biograf, post, länsman, gästgiveri, tjärfabrik, tegelbruk, sågverk. Folk kom från socknen men också Norsjö och Kågedalen, och köpmän från Skellefteå visade upp sina varor. Här bytte man, sålde och köpte klockor och hästar. I samband med kyrkhelgerna hölls också kommunalstämma, när sockenborna ändå var i byn. Och det var också en chans att träffa någon man inte var alltför nära släkt med. Fylleri var inte ovanligt och en arrestlokal fanns också uppe i backen intill de mindre kyrkstugorna.

Mer långväga gudstjänstbesökare bodde nämligen i kyrkstugor. Sex stora kyrkstugor byggdes 1893 med åtta kammare var, samt ett antal mindre med 2 kammare längre upp i backen intill kyrkstallarna. En av de stora kyrkstugorna är kvar idag, den flyttades 1980 (tillsammans med en som senare brann ner) till sin nuvarande plats mellan skolan och Prästgården.

Tipsfråga: Vad hände med de övriga stora kyrkstugorna?

- a) De eldades upp under kriget*
- b) De flyttades till stationssamhället (nuvarande Jörn)*
- c) De såldes till förmögna handlare och blev herrgårdar vid kusten*

5. SARA

Sara Lidman föddes den 30 december 1923 i Missenträsk, Jörns församling. År 1953 kom debutromanen Tjärdalen som blev en stor framgång bland både läsare och kritiker. Det poetiska språket, med sin säregna blandning av dialektala uttryck, bibelprosa och myndighetsretorik, gav henne omedelbart en ställning som en av de mest nydanande språkkonstnärerna i den moderna svenska litteraturen. Sara hann skriva sammanlagt tretton romaner, ett antal pjäser och en stor mängd politiska och litterära essäer, tal och debattartiklar.

1960 åkte Sara till Sydafrika och senare till Kenya, där hon skrev ett antal politiska och kulturkritiska romaner. Kampen mot USA:s krigföring i Vietnam blev ett stort engagemang under 60- och 70-talen, liksom senare motståndet mot Irakkriget under det tidiga 2000-talet. Med sin agitation och sitt engagemang för fredsrörelsen, liksom även för arbetarrörelsen med intervjuboken Gruva, kom hon att få avgörande betydelse för den radikala opinionsbildningen i Sverige och i Norden.

1975 flyttade hon hem till Missenträsk och påbörjade sitt stora verk om moderniseringen och koloniseringen av Norrland. Resultatet blev de sju romaner som senare fick samlingsnamnet Jernbanan. Här har Österjörn en huvudroll med bl a sockenstuga, kyrkplats och länsmansbostad. Många läsare och många litterära priser och utmärkelser har genom åren befestat Sara Lidmans position som en av Sveriges absolut främsta författare och opinionsbildare. Hon var 1955–63 ledamot i Samfundet De Nio, hon blev hedersdoktor vid Umeå universitet 1978 och fick professors namn 1999.

Hon dog 17 juni 2004 i Umeå och ligger begravd här, intill sina föräldrar och farföräldrar.

Tipsfråga: Vad heter Österjörn i Jernbaneböckerna?

- a) Ecksträsk
- b) Storträsk
- c) Lillvattnet

6. SPANSKAN

Spanska sjukan, också kallad spanskan, var en ovanligt svår och dödlig form av influensa som spreds över hela världen i slutet av och strax efter första världskriget. Ursprunget är okänt och till skillnad från vanlig influensa var de flesta dödsoffren unga vuxna, vilka i övrigt var vid god hälsa.

Åren 1918-1920 drabbades omkring 500 miljoner människor runt om i världen. Norrlands inland skonades länge, men när pandemin väl nådde dit var den skoningslös. Utbrottet i Arvidsjaurs socken var ett av de värsta i landet. Den första som dör i Jörns församling är Sara Viola, ett flickebarn på tre år dotter till Anders Albin Vidmark och Hanna Margareta Andersdotter. Under 1918 dör 46 personer i Jörns församling av spanska sjukan, detta var nästan en dubblering av antalet döda. De flesta begravdes i den här delen av kyrkogården.

Mediciner och läkare saknades, folk isolerade sig, hittades avlidna i översnöade byggnader och många barn blev föräldralösa. Biografer och teatrar stängdes. Befolkningen uppmanades att undvika stora folksamlingar. Spanska sjukan var ett omdiskuterat ämne inom svensk politik och det fanns en rad uppfattningar om hur epidemin skulle hindras.

Tipsfråga: Skulle hela Österjörns befolkning våren 2020 få samlas på en offentlig tillställning?

- d) Ja, de är färre än 50 personer*
- e) Nej, de är fler än 50 personer*
- f) Nej, de är färre än 50 personer men samtliga tillhör riskgruppen*

7. SOLDATMADAMEN

På 1850-talet får Jörns socken sin förste indelte soldat. Det är rote 11 i Innervik som flyttades till socknen, nu när byn vuxit och bedöms kunna föda en soldat. Vägbygget mellan Skellefteå och Pite lappmark hade också just inletts. Två nygifna ungdomar från Lövånger, som var trötta på att tjäna hos andra och egentligen tänkt sig till Amerika, hamnar istället i Jörns kyrkby. Det är Nils Nilsson som är född 1819 och hans hustru Lovisa Jonsdotter, född 1832. Som soldat får Nils namnet Wikblad.

Byn var enig om att hon var “mer än lovligt glad utan orsak”. Detta trots att maken allt som oftast kom hem både luspank och stupfull. Men hennes humör gick inte att bryta ner, och hon var efterfrågad lika mycket för hjälp med bakning och tvätt som för sina goda historier. Hon var en duktig fiskare, både med spö och nät, i Kvarnbäcken, som hon betraktade som sin vän. Hon var inte förtjust när byborna beslöt ändra bäckens lopp. Hon och Nils fick fem barn, varav ett Nikanor Wikblad, född 1859 och sedermera landsfiskal. Som gammal påminde hon sin son att när hon dog skulle han se till att hon var "riktigt död".

Tipsfråga: Var ligger Wikbladsudden, den mark Nils och Lovisa bröt och odlade upp?

- a) Ute på Lövholmen, ön gick på den tiden att vada ut till*
- b) Söder om Jörnsträsket, där campingen idag ligger*
- c) Udden där Vällingån rinner ut i Hornsträsket*

8. KRISTALLSALONGEN OCH ANDRA NÖJEN

Österjörns nöjeslokal Kristallsalongen var mycket populär. Den var en byggnad som länkade samman ett bostadshus och ett uthus genom en danslokal. Den uppfördes av Daniel Lundmark (d. 1931) och hans hustru blankstrykerskan Maria Lundmark och köptes senare av Frans Holmqvist. Här anordnades dans, men också bröllop, hippor och knytkalas. Även filmförevisning var vanligt. Lokalen var inte särskilt välisolerad och kallades Kristallsalongen pga hur daggen glänste i spindelväven i hörnen.

Lina Backman har sin grav i raden bakom Maria och Daniel. Lina var född 1887 i Malå och kom till Björkliden som änka med barn och gifte om sig. Lina var en driftig kvinna och köpte ett hus som stod på Kläppen i Björkliden och flyttade det till Österjörn, väster om kyrkogården. Där drev hon kafé främst vid kyrkhelger, men hyrde även ut till privata tillställningar i form av födelsedagsfester, bröllopfester och andra samkväm. Huset kallades i folkmun för "Linakåken".

Gästgiveriet längre in i byn, som också var krog, drevs av tre generationer gästgivare; Jörs-Ant, Ant-Oll och Ol-Herman.

Tipsfråga: Varför slutade gästgivaren Olof Nikanor Andersson, "Ant-Oll" med utskänkning av starka drycker i början på 1900-talet?

- a) Han blev frälst och insåg det osedliga i detta handhavande
- b) Han blev mutad av IOGT och Blåbandsföreningen
- c) Motboken genomfördes och systembolagen fick monopol på all rusdrycksförsäljning

9. FINNGRAVEN

Under Andra världskriget hamnade Finland i två krig mot Sovjetunionen. Under Vinterkriget förlorade Finland mycket av sitt land, vilket man under Fortsättningskriget förgäves försökte återta. Efter eldupphöret retirerade de tyska trupperna (som nu återigen inte stod på Finlands sida) norrut mot Norge, och sprängde allt i sin väg: hus, broar, vägar. På radions beskrev man hur ”Rovaniemi köping helt har utplånats från jordens yta”. Ingenjörstrupperna i Boden fick order att bygga extra broar över Torneälven. Och i Norr- och Västerbotten gjorde man sig solidariskt redo att ta emot 100 000 finska medborgare utan hem. Så många blev det inte, men väl 50 000. Samt 30 000 djur. Lilla Österjörn tog i Lindå emot 2 331 personer. Där byggdes 106 baracker i 16 rader med gator emellan, med gatskyltar på både finska och svenska. Dessutom byggde sjukbaracker, affär, matsalar och utedass. Trots att många, framförallt barn, var i dåligt skick efter krig och flykt fick man trygghet, mat och barnen gick i skola med finska lärare. De vuxna arbetade med ved eller hantverk. Efter krigsslutet ville de flesta hem, men några hade också funnit sig en make här i Jörn. Här i Finngraven ligger 16 namngivna och ett namnlöst finskt barn.

Tipsfråga: Var fanns nästa läger, det som kallades Pikku-Helsinki?

- a) Koler
- b) Åsträsk
- c) Kusfors

10. KYRKAN

Kyrkan är byggd 1855-57 i trä (resvirke, inte timmer) och har formen av en korskyrka. Den är uppförd i en blandning av nyklassicistisk stil och nygotik efter ritningar från 1855 av Överintendentsämbetets arkitekt Emil Edvard von Rothstein. I sitt första förslag från 1854 hade arkitekten tänkt sig en korskyrka baserad på det latinska korset, med längre korsarm i väster. Församlingen ville dock ha en centralkyrka med det grekiska korsets form, uttryckligen med förebild i Norsjö gamla kyrka, vilken i sin tur hade Skellefteå landsförsamlings kyrka som förebild. von Rothstein fick därför göra nya ritningar, men även dessa frångicks till vissa delar av församlingen vid uppförandet av kyrkan.

Altarprydnad i form av ett kors med mantel snidades av församlingens förste präst Johan Vesterberg. Takspånen tillverkade av ortsbefolkningen, men predikstolen beställdes från Stockholm. De två kyrkklockorna är gjutna i Sundsvall.

1914 skedde omfattande om- och tillbyggnader av arkitekt Georg A. Nilsson, Stockholm efter ett äldre förslag av ingenjör John Nordfelth, Österjörn. Bl a byggdes en sakristia, förråd och brudkammare, nytt papptak, sidoläktare, altaret flyttades etc. 1935 fick kyrkan tegeltak och sedan dess har den byggts om med jämna mellanrum.

Tipsfråga: När bytte kyrkan namn till Österjörns kyrka?

a) 1979

b) 1935

c) 1893